

7. SFERA KULTUROWA

Prehistoryczne ślady osadnictwa na obszarze Doliny Odry potwierdzają liczne znaleziska archeologiczne, są to przede wszystkim pozostałości osad i cmentarzysk ludów penetrujących ten teren począwszy od VII w.

Ponadto przechodził tędy szlak bursztynowy, w związku z tym znane są tu cenne odkrycia z czasów Cesarstwa Rzymskiego, jak choćby grobowiec dostojnika rzymskiego odnaleziony na wrocławskim Zakrzowie.

Najwcześniejsze osadnictwo na Śląsku skupiało się na tych obszarach, gdzie występowały dogodne warunki glebowe umożliwiające intensywną gospodarkę rolną, a więc Dolina Odry z jej dopływami. Do ważniejszych grodów obronnych, będących jednocześnie ośrodkami władzy politycznej, należały grody kasztelańskie, jak np. Głogów czy Oława.

Intensywny proces zakładania nowych osad, jak i przenoszenie już istniejących na prawo niemieckie przypadł na okres XII – XIII w., tj. okres panowania dynastii śląskich Henryków (Henryka Brodaty, Henryk Pobożny, Henryk Probus). Najwcześniej lokowanym ośrodkiem w tym rejonie była Środa Śląska (1223), której statut określony mianem prawa średniego posłużył za wzór dla wielu lokacji.

Dolinę Odry wyróżnia również bogactwo i różnorodność tak całych zespołów urbanistycznych, jak i kompleksów zabytkowych oraz pojedynczych obiektów, z których duża część posiada wybitne walory architektoniczne – artystyczne i historyczne.

Zachowały się tu cenne zespoły urbanistyczne o średniowiecznym rodowodzie, z zachowanymi fragmentami murów obronnych, baszt, bastei i bram. Zabudowa wielu z nich posiada typowy dla śląskich miast lokacyjnych, układ z obszernym rynkiem, ratuszem i blokiem śródrynkowym wypełnionym mieszczkańskimi kamienicami (np. Głogów, Oława, Prochowice, Środa Śląska, Wińsko, Wołów, Wrocław).

Obiekty zabytkowe najwyższej klasy znajdują się przede wszystkim we Wrocławiu, wśród nich szczególna rola przypada licznym gotyckim i barokowym kościołom. Poza zespołem staromiejskim, który uznany został za pomnik historii, szczególny charakter posiada również Uniwersytet Wrocławski wzniesiony na miejscu dawnego zamku książęcego, z wyjątkowym barokowym wnętrzem, jakim jest Aula Leopoldina. Wrocław wyróżnia się także wybitnymi realizacjami z okresu modernizmu, spośród nich na uwagę zasługują obiekty o randze europejskiej, takie jak Hala Stulecia, Pawilon Czterech Kopuł czy okazałe domy handlowe.

Położenie Wrocławia z jego licznymi przeprawami nadaje mu wyjątkowo malowniczy układ z charakterystyczną dominantą wież kościołów, wśród których wyróżnia się sylweta kościoła św. Elżbiety.

Na obszarze opracowania zachowały się liczne przykłady architektury rezydencjonalnej wznoszonej od wczesnego średniowiecza po wiek XIX. Są to dawne siedziby książęce – Głogów, Oława, Prochowice, Uraz, jak i rezydencje znamienitych rodów arystokratycznych – Brzeg Dolny, Dłużyce, Dzieszław, Dziewin, Głębowice, Kwietno, Szczepanów, Wojnowice.

Silna pozycja kościoła katolickiego w okresie średniowiecza na Śląsku zaowocowała gęstą siecią parafialną oraz licznymi nadaniami domów zakonnych. W XIII i XIV w. czołową pozycję na polu budownictwa zajmowały Wrocław i Głogów. Jest to szczytowy okres rozwoju architektury gotyckiej. Powstały wówczas potężne założenia zakonne w układzie bazylikowym bądź halowym, czerpiące ze wzorców francuskich i saksońskich. Poza kościołami zakonnymi i parafialnymi fundowanymi przez książąt, powstawały okazałe kościoły miejskie zamożnego patrycjatu.

Do najbardziej interesujących rozwiązań z tego okresu należą kościoły wrocławskie skoncentrowane w rejonie Ostrowa Tumskiego – dawnego grodu książęcego - oraz lewobrzeżnego Wrocławia. Spośród nich warto wymienić katedrę wrocławską, kolegiatę p.w. Św. Krzyża, kościół - mauzoleum Henryka Probusa; farę miejską p.w. Św. Elżbiety oraz kościoły klasztorne - dominikanów p.w. Św. Wojciecha i franciszkanów p.w. Św. Wincentego.

Pasma Odry wzbogacają również cenne obiekty położone na Dolnośląskim Szlaku Cystersów. Szczególnie ważne znaczenie w ogniwie szlaku posiada Lubiąż – jest to pierwsze miejsce na

Śląsku, gdzie osiedlił się ten zakon. Klasztor cysterski w Lubiążu odegrał wyjątkową rolę w rozwoju kultury i sztuki, szczególnie w okresie nowożytnym. Mieściły się tutaj: skryptorium i biblioteka oraz warsztaty artystyczne najwyższej klasy rzeźbiarzy – Steinla, Mangoldta i malarzy – Bentuma, Willmanna.

Kolejnymi ważnymi, choć może mniej znanymi obiektami związanymi z działalnością tego zakonu jest kościół i pałac opacki w Sicinach – wzniesiony wg projektu K.M. Frantza.

7.1. ZASOBY ZABYTKOWE W PAŚMIE RZEKI ODRY

Przy analizie zasobów zabytkowych w paśmie rzeki Odry wykorzystano opracowania studialne „Ochrona i konserwacja zabytkowego krajobrazu kulturowego”, w układzie byłych województw. Studia te powstały w ramach V Programu Resortowego Ministerstwa Kultury i Sztuki i zostały opracowane przez Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego we Wrocławiu.

Ponadto wykorzystano dokumentację ewidencyjną zabytków nieruchomości i archeologicznych zgromadzoną przez Wojewódzki Oddział Służby Ochrony Zabytków we Wrocławiu oraz delegaturę WOSOZ w Legnicy.

HISTORYCZNE ZESPOŁY URBANISTYCZNE WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW

Nazwa miejscowości	Status miejscowości	Data lokacji	Historyczna nazwa miejscowości	Uwagi
Brzeg Dolny	miasto	1663	Dyhernfurth	
Chobienia	wieś	pocz. XIV w., 1418	Köben	
Czernina	wieś	1540	Tschirnaue	
Głogów	miasto	1253	Glogau	układ przestrzenny Brzostowa (Brostau)
Góra	miasto	przed 1289	Guhrau	układ przestrzenny Starej Góry (Alt Guhrau)
Oborniki Śląskie	miasto	1945	Obernigk	najwcześniejsza wzmianka 1382
Oława	miasto	przed 1234	Ohlau	
Prochowice	miasto	ok. 1280	Parchwitz	
Rudna	wieś	1347	Raudten	
Ścinawa	miasto	1260	Steinaue	
Środa Śląska	miasto	1223	Neumarkt	
Uraz	wieś	1301	Auras	
Wińsko	wieś	k. XIII w.	Winzig	
Wołów	miasto	ok. 1285	Wohlau	
Wrocław	miasto	1241; 1261	Breslau	16 układów urbanistycznych-

ZABYTKOWE OBIEKTY I ZESPOŁY ARCHITEKTURY O ZNACZENIU EUROPEJSKIM, KRAJOWYM I LOKALNYM

Miejscowość	Gmina	Charakterystyka
1	2	3
Bagno	Oborniki Śląskie	zespół pałacowy, 1 poł. XVIII w.
Bieustrzyków	Święta Katarzyna	ruina wieży mieszkalnej, XIV w.
Borowa Oleśnicka	Długoleka	zespół pałacowo – parkowy, k. XVIII w., XIX/XX w.
Brennik - Prząśnik	Ruja	zespół pałacowo – parkowy, k. XIX w.
Brzeg Dolny	Brzeg Dolny	zespół pałacowo – parkowy, 2 poł. XVIII w.
Brzeg Głogowski	Żukowice	kościół parafialny p.w. Bożego Ciała, zespół pałacowy
Chobienia	Rudna	kościół parafialny p.w. św. Piotra i Pawła, 1 poł. XVI w., XVIII w. zamek, XV w., XVI w., XVIII w.
Czerna	Żukowice	zamek, XVI w., 1 poł. XVIII w.; park krajobrazowy, XIX w.
Dłużyce	Ścinawa	zespół dworsko – parkowy, k. XVII w., XVIII w.
Domaszczyn	Długoleka	kościół p.w. Podwyższenia Krzyża Św., 2 poł. XVI w., 2 poł. XIX
Droglowice	Pęclaw	zespół pałacowy, XVIII/XIX w.; park krajobrazowy, XIX w.
Dziesław	Ścinawa	zespół pałacowo – parkowy, 1 ćw. XVIII w.

WOJEWÓDZTWO DOLNOŚLĄSKIE

Studium zagospodarowania przestrzennego pasma Odry - **Diagnoza stanu**

Dziewin	Ścinawa	zespół pałacowo – parkowy, 2 poł. XVI w., 1700
Galów	Miękinia	kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP, ok. 1500
Głębowice	Wińsko	kościół i klasztor karmelitów p.w. św. Eliasza Proroka z klasztorem, 1598, 1746 – 1762; zespół pałacowo – parkowy, 1 ćw. XIX w.
Głogów	Głogów	zamek 2 poł. XIII w.; kolegiata p.w. NPM, XIII w., 1413 – 1450, przed 1466; kościół p.w. św. Mikołaja, XIV – XV w.; kościół p.w. Bożego Ciała 1696 - 1710, 1758; obwarowania miejskie, XIV, XV w.
Grębocice	Grębocice	zespół pałacowo – parkowy, pałac - 1609, ok. poł. XVIII w., 1 poł. XIX w.; park - 4 ćw. XIX w.
Grodowiec	Grębocice	zespół kościoła pielgrzymkowego p.w. św. Jana Chrzyciela-
Jelcz	Jelcz Laskowice	zamek, XIV w., 1 poł. XV w.
Jerzmanowa	Jerzmanowa	zespół pałacowo – parkowy, pałac - 2 poł. XVI w., 1 poł. XVIII w., park – 4 ćw. XIX w.
Kotła	Kotła	pałac, 2 poł. XVIII w.
Kwietno	Malczyce	zespół pałacowo – parkowy, 4 ćw. XIX w.
Lubiąż	Wołów	opactwo cystersów: kościół k. XIII w., klasztor 1685 – 1715
Machnice	Wisznia Mała	zespół pałacowo - parkowy
Malczyce	Malczyce	kościół p.w. Zwiastowania NMP, XVI w.
Naroczyce	Rudna	zespół pałacowo – parkowy, XVI, XVII w.
Oleśnica Mała	Oława	zespół pałacowo – parkowy, XVIII w., mauzoleum York von Wartenberg, kościół św. Wawrzyńca
Olszany	Rudna	kościół parafialny p.w. św. Michała Archanioła
Oława	Oława	pałac, XIV w., 1588 , 1659 – 1680; kościół p.w. św. Piotra i Pawła, ok. 1300 r., XVII w. ratusz, XIV w., XVI w., 1637 – 1668, mury miejskie, XIV w.
Orsk	Rudna	zespół pałacowo - parkowy
Piersna	Pęcław	kościół filialny p.w. p.w. Nawiedzenia NMP
Prochowice	Prochowice	zamek, 1317 , XVI w., 1658; kościół pomocniczy p.w. św. Andrzeja
Radomiłów	Rudna	pałac, po1905
Rudna	Rudna	kościół prawosławny p.w. św. Katarzyny, 1474 – 1500, 1622
Siciny	Niechlów	kościół parafialny, XVIII w.; pałac opacki, XVIII w.
Ścinawa	Ścinawa	kościół p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego, 2 poł. XV w.; mury miejskie XIV – XV w.
Środa Śląska	Środa Śląska	kościół p.w. św. Andrzeja, 2 poł. XIII w., XIV, XVII, XIX; kościół p.w. św. Krzyża, XIV, XV, XVII; ratusz XVI w.
Szczepów	Żukowice	zespół pałacowo - parkowy, 2 poł. XVII w., l. 30. XVIII w., park, 1868; mauzoleum Schlabrendorfów, XVIII/XIX
Szczepanów	Środa Śląska	kościół p.w. św. Szczepana, XVI w.
Szczodre	Długoleśka	zespół pałacowo – parkowy, 1851 -1867
Szymocin	Grębocice	kościół filialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego
Uraz	Oborniki Śląskie	ruiny zamku, XIV, 2 ćw. XVII w., XIX w.
Wisznia Mała	Wisznia Mała	zespół pałacowo - parkowy
Wojnowice	Miękinia	zamek, 1545 – 1560, XVIII w., XIX w.
Wołów	Wołów	zamek, XIV w., XVI w., XVII w.; kościół p.w. św. Karola Boromeusza, 1712 – 1724, 1781; kościół p.w. św. Wawrzyńca, XV w., XVII w.
Wrocław	Wrocław	zespół staromiejski z ratuszem XV - XVI w., zespół sakralny na Ostrowie Tumskim – katedra XII – XV w., XIII – XV w.; kościół p.w. św. Krzyża, 1295 - 1350, kościół p.w. NMP na Piasku, 1334 – 1425; kościół p.w. św. Elżbiety, XIV w.; Uniwersytet Wrocławski, 1728 – 1741; Hala Ludowa, 1912 – 1913 Leśnica, zespół pałacowy, XVII w., 1735 - 1740
Zapreżyn	Długoleśka	zespół pałacowo – parkowy
Żabin	Niechlów	kościół parafialny, XIV w.
Żuchłów	Niechlów	wiatrak, 1746
Żukowice	Żukowice	pałac, ok. 1743, 2 poł. XIX w., kościół fil. p.w. św. Jadwigi

Pogrubionym drukiem podano obiekty o znaczeniu europejskim, pogrubioną kursywą – obiekty o znaczeniu krajowym

Szczegółowy wykaz zabytkowych obiektów architektury i budownictwa podany jest w załączniku.

WOJEWÓDZTWO DOLNOŚLĄSKIE

Studium zagospodarowania przestrzennego pasma Odry - **Diagnoza stanu**

WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH O ZACHOWANYCH FORMACH KRAJOBRAZOWYCH

Gmina	Miejscowość	Obszar AZP	Nr w miejs.	Funkcja	Chronologia
Brzeg Dolny	Brzeg Dolny – Kręsko	76 - 26	1	grodzisko, gródek stożkowaty	VII – IX, XII - XV
	Godzięcin	75 - 26	2	grodzisko	późne średniowiecze
	Wały	76 - 26	1	grodzisko stożkowate	późne średniowiecze
	Zerków	76 - 25	1	gródek stożkowaty	XIV – XV
Długotęka	Dąbrowica	77 – 30	1	gródek stożkowaty	średniowiecze
	Szczodre	77 – 30	13	grodzisko	X – XI w.
	Szczodre	78 - 30	4	grodzisko	późne średniowiecze
	Szczodre	78 - 30	7	kurhan	epoka brązu
Czernica	Czernica	81 – 30	1	grodzisko stożkowate	XIV – XV
	Gajków	81 - 30	10	grodzisko stożkowate	XIII - XIV
Głogów	Głogów	68 - 19	2	grodzisko	wczesne średniowiecze
	Grodziec Mały	67 - 19	2	grodzisko	wczesne średniowiecze
	Przedmoście	68 - 20	2	grodzisko stożkowate	wczesne średniowiecze
Góra	Chruścina	-	-	grodzisko	-
	Góra	-	-	grodzisko	-
	Grabowno	-	-	cmentarzysko kurhanowe	-
	Kietlów	-	-	grodzisko	-
	Osetno	-	-	kurhany	-
	Ryczeń	-	-	grodzisko	-
	Wierzowice Wielkie	-	-	grodzisko	-
Grębocice	Bieńków	70 - 20	1	grodzisko	wczesne średniowiecze
	Krzydłowice	70 - 21	22	grodzisko	wczesne średniowiecze
	Obiszów	70 - 19	1	grodzisko	wczesne średniowiecze
	Obiszów	70 - 20	2	grodzisko	wczesne średniowiecze
	Obiszów	70 - 20	3	grodzisko	wczesne średniowiecze
	Obiszów	70 - 20	6	grodzisko	wczesne średniowiecze
Jelcz - Laskowice	Jelcz	82 - 31		grodzisko	XII
	Miłocice	82 - 33	45	kurhan	epoka brązu
Jemielno	Psary	-	-	kurhany	-
Jerzmanowa	Jerzmanowa	69 - 19	7	grodzisko	-
Kotla	Moszwice	66 - 19	1	osada obronna, grodzisko	kultura łużycka, wczesne średniowiecze
Miękinia	Brzezina	78 - 26	-	grodzisko	XIV
	Głoska	77 - 26	5	grodzisko	XIII – XIV
	Kadłub	78 - 25	4	grodzisko	późne średniowiecze
	Mrozów	78 - 26	3	grodzisko	późne średniowiecze
	Zabór Wielki	77 - 25	1	grodzisko	IX – X
Niechlów	Bartodzieje	-	3	grodzisko	wczesne średniowiecze
	Lipowiec	-	2	grodzisko	wczesne średniowiecz
Oborniki Śląskie	Bagno	75 - 26	1	grodzisko	XII – XIV
	Lubnów	77 - 27	1	grodzisko	VII – IX
	Lubnów	76 - 27	2	grodzisko stożkowate	XIV - XV
	Oborniki Śląskie	76 - 27	31	grodzisko	?
	Oborniki Śląskie	76 - 27	1	kurhany (3)	II okres epoki brązu
	Oborniki Śląskie	76 – 27	23	kurhany	epoka brązu
	Oborniki Śląskie	76 - 27	24	kurhan	epoka brązu
	Oborniki Śląskie	76 - 27	28	kurhan	epoka brązu
	Oborniki Śląskie	76 - 27	29	kurhan	epoka brązu
	Oborniki Śląskie	76 - 27	30	kurhany (2)	epoka brązu
	Osolin	75 - 26	34	kurhan	?
	Uraz	77 - 27	8	grodzisko	XIII
	Wilczyn	76 – 27	8	kurhan	?
	Wilczyn	76 - 27	7	kurhan	epoka brązu
	Wielka Lipa	75 – 27	1	kurhany (3)	epoka brązu
	Wielka Lipa	75 – 27	2	kurhany (3)	epoka brązu
	Wielka Lipa	75 - 27	3	kurhany (4)	epoka brązu
Oława	Jankowice Małe	85 - 31	1	grodzisko	wczesne średniowiecze
	Niemil	85 - 30	1	grodzisko	IX – XI
	Siedlce	82 - 31	7	grodzisko	X – XIII

WOJEWÓDZTWO DOLNOŚLĄSKIE

Studium zagospodarowania przestrzennego pasma Odry - **Diagnoza stanu**

	Bystrzyca	84 - 32	33	grodzisko	X - XIII
	Bystrzyca	84 - 32	34	gródek stożkowy	XI - XIV
Prochowice	Kawice	77 - 23	4	grodzisko	-
	Prochowice	76 - 22	11	grodzisko na terenie zamku	-
Rudna	Chobienia	70 - 23	3	grodzisko	wczesne średniowiecze
	Górzyn	71 - 22	4	grodzisko stożkowe	średniowiecze
	Juszowice	72 - 21	6	grodzisko ?	średniowiecze
	Kliszów	72 - 22	2	grodzisko	X/XI - XII
	Kliszów	71 - 22	5	grodzisko	średniowiecze ?
	Kliszów	71 - 22	10	grodzisko	średniowiecze
	Koźlice	72 - 21	12	grodzisko	średniowiecze
	Orsk	69 - 22	1	grodzisko	wczesne średniowiecze
	Pielgrzymów	71 - 21	4	grodzisko	?
	Radoszyce	70 - 23	21	grodzisko	wczesna epoka brązu
	Rynarcice	72 - 21	5	grodzisko ?	średniowiecze
	Stara Rudna	71 - 21	6	grodzisko	średniowiecze
	Stara Rudna	71 - 21	7	grodzisko	wczesne średniowiecze
	Stara Rudna	71 - 21	8	grodzisko	średniowiecze
	Toszewice	72 - 21	7	grodzisko	średniowiecze
	Wysokie	71 - 22	13	gródek stożkowy	średniowiecze
Ruja	Rogoźnik	78 - 22	14	grodzisko	-
Ścinawa	Chelmek Wołowski	72 - 22	1	grodzisko	średniowiecze
	Dziesław	72 - 22	10	gródek stożkowy	-
	Turów	73 - 22	6	grodzisko ?	wczesne średniowiecze
Święta Katarzyna	Biestryków	81 - 28	1	grodzisko	średniowiecze
Środa Śląska	Ciechów	79 - 24	1	grodzisko	późne średniowiecze
	Ciechów	79 - 24	2	grodzisko	późne średniowiecze
	Chwalimierz	79 - 24	4	grodzisko	późne średniowiecze
Wińsko	Chwałkowice	72 - 24	2	grodzisko	późne średniowiecze
	Jakubikowice	72 - 24	11	grodzisko	średniowiecze
	Konary	77 - 24	4	grodzisko	X - XI
	Krzelów	73 - 24	19	kurhan	epoka brązu
	Rajczyn	71 - 23	1	grodzisko	średniowiecze
	Słup	73 - 24	2	gródek stożkowy	późne średniowiecze
	Słup	73 - 24	1	kurhan	epoka brązu
	Staszowice	73 - 26	6	grodzisko stożkowe	XIII - XIV
	Staszowice	73 - 26	8	grodzisko ?	późne średniowiecze
	Wińsko	72 - 24	54	grodzisko	wczesne średniowiecze
	Węgrzce	72 - 24	1	grodzisko	wczesne średniowiecze
	Wyszęcice	72 - 23	4	grodzisko stożkowe	późne średniowiecze
Wisznia Mała	Krzyżanowice	78 - 28	1	grodzisko	późne średniowiecze
Wołów	Kretowice	74 - 24	1	grodzisko	kultura łużycka
	Wrzosey	74 - 24	1	grodzisko	halsztat, wczesne średniowiecze
Wrocław	Wrocław - Sołtysowice	79 - 29	2	grodzisko	późne średniowiecze
	Wrocław - Pawłowice	78 - 29	18	grodzisko	późne średniowiecze
	Wrocław - Mokra	78 - 26	1	grodzisko	późne średniowiecze
	Wrocław - Marszowice	78 - 27	-	grodzisko	średniowiecze
	Wrocław - Osobowice	79 - 28	-	grodzisko	kultura łużycka
	Wrocław - Osobowice	79 - 28	-	grodzisko	kultura łużycka
	Wrocław - Widawa	78 - 28	2	grodzisko	średniowiecze ?
	Wrocław - Widawa	78 - 28	-	grodzisko	średniowiecze
	Wrocław - Złotniki	-	-	grodzisko	średniowiecze
	Wrocław - Złotniki	-	-	grodzisko	średniowiecze
Zukowice	Dankowice	69 - 18	1	grodzisko	średniowiecze
	Dobrzejowice	66 - 18	1	grodzisko	VII - IX, X - XII
	Dobrzejowice	66 - 17	28	grodzisko	średniowiecze

Wykaz pozostałych stanowisk archeologicznych położonych w subregionie legnickim podany jest w załączniku.

7.2. ZABYTKI TECHNIKI I HYDROTECHNIKI

Krajobraz kulturowy pasma Odry wzbogacają liczne obiekty przemysłowe i hydrotechniczne - porty odrzańskie, nabrzeża przeładunkowe, śluzy, jazy, elektrownie, mosty i dworce. We Wrocławiu obiekty te koncentrują się w rejonie śródmiejskiego węzła wodnego, wysp - Tamka, Piaskowa, Słodowa, Bielarska oraz wzdłuż Odry Południowej i Północnej. Są to budowle hydrotechniczne wrocławskich elektrowni wodnych, zakład wodociągowy „Na Grobli”, Dworzec Główny, Dworzec Świebodzki, dawna kolejka trzebnicka, Hala Ludowa, Browar Piastowski, przepompownia ścieków „Port”, przepompownia wody „Świątyni”, holownik parowy „Nadbór”.

Zabytkowe elementy wrocławskiego węzła wodnego:

1. Śluza Różanka (1917),
2. Wrota powodziowe na śluzie miejskiej,
3. Śluza miejska „Mieszczkańska” (1897),
4. Kanał żeglugowy (1916 – 1922),
5. Jaz Małgorzaty z przepompownią na rzece Oławie,
6. Wrota powodziowe na kanale miejskim,
7. Śluza Szczytniki (1897),
8. Wrota powodziowe na śluzie Zacisze,
9. Śluza zamykająca na Zielonym Potoku,
10. Śluza zamykająca na Oławie,
11. Przewód łączący Oławę z Odrą,
12. Jaz na kanale ulgi (Bartoszewicki),
13. Śluza Opatowice (1916),
14. Upust polderu przepływowego – Blizanowice – Trestno,
15. Przewał do Widawy,
16. Śluza wpustu do polderu przepływowego – Blizanowice – Trestno,
17. Śluza wpustowa do polderu Oławy,
18. Elektrownie wodne – Północna i Południowa we Wrocławiu, lata 20. XX w.,
19. Młyn Maria 1 poł. XIX w.,
20. Most Oławski 1883,
21. Most Grunwaldzki 1908,
22. Most Zwierzyniecki 1896/1897,
23. Most Mieszczkański 1875/1876,
24. Most Pomorski Południowy 1904/1905,
25. Porty Wrocławskie: Miejski, Popowice, Węglowy.

Pozostałe zabytki techniki i hydrotechniki:

1. Ruiny młyna św. Klary z młynówkami - Wrocław,
2. Hala Targowa, MPWiK „Na Grobli” - Wrocław,
3. Dworzec Świebodzki - Wrocław,
4. Dworzec Główny - Wrocław,
5. Hala Ludowa - Wrocław,
6. Browar „Piastowski” - Wrocław,
7. Przepompownia wody „Świątyni” - Wrocław,
8. Przepompownia ścieków „Port” - Wrocław,
9. Dawna kolejka wąskotorowa do Trzebnicy,
10. Rafineria cukru na Wyspie Mieszczkańskiej – Wrocław
11. Zwierzyniec – zespół jazów i śluz w Oławie
12. Stocznia rzeczna w Malczycach
13. Porty - Zimowy i Katedralny w Głogowie,

14. Przystań Chrobrego w Jurczu.

Zakład wodociągowy „Na Grobli”

Zespół wodociągowy „Na Grobli” powstał w latach 1866 – 1871, w skład kompleksu wchodziły ziemne zbiorniki czystej wody, wieża ciśnień, obiekty towarzyszące oraz unikatowa obecnie maszynownia z dwoma agregatami pompowo - parowymi. Zakład rozprowadzał 60 tys. m³ wody dziennie.

Wodociągowa wieża ciśnień, obecnie remontowana, powstała wg projektu Moore`a i Zimmerman`a. Pierwotnie zbudowano ją dla grawitacyjnego rozprowadzania wody z Oławy, natomiast po 1903 r. rozprowadzała wodę z 300 studni głębinowych odległych o 4 km od zakładu „Na Grobli”. Maszynownia wieży początkowo wyposażona była w pompy, a następnie w agregaty pompowo - parowe (1902), turbinę parową (czynna do lat 50-tych) oraz silnik elektryczny do pomp rurowych (pocz. XX w.).

Dolny stopień piętrzący – Mieszczański

Pierwsze obiekty na dolnym stopniu piętrzącym zaczęły powstawać w 1334 r. Obecny stopień tworzą: Elektrownie wodne – Południowa i Północna oraz Śluza Mieszczańska - zbudowana w latach 1791 – 1794, jako komorowa z cegły klinkierowej, z wrotami stalowymi, otwieranymi ręcznie za pomocą przekładni. W latach 1832 – 1833 została przebudowana na komorową z przestawianymi głowami, co umożliwiło śluzowanie 2 barek jednocześnie; niedrożna od czasów II wojny światowej, obecnie jest w stanie odbudowy.

Jaz kłapowy przy Elektrowni Północnej powstał w latach 1924 – 1925.

Górny stopień piętrzący

Górnego stopień piętrzący powstał w XII w., w jego skład wchodziły jazy oraz 3 młyny: Klara I i Klara II (nieistniejące obecnie - wysadzone w latach 70 –tych) oraz młyn Św. Macieja. Młyny wzmiankowane w latach 1262 – 1288 (obecnie zostały 2 upusty); śluzę komorową przy jazie Macieja wzniesiono w 1556 r.

Jazy Macieja: stało-zasurowy (w świetle 31 m) posiada przepławkę dla ryb oraz iglicowy (w świetle 14 m), zlokalizowany pod Mostem Tamka, jest głównym jazem Starego Miasta.

Śluza Piaskowa, na kanale przy Wyspie Piaskowej, przebudowana w 1882 r. posiadała 3 pary stalowych wrót; w 1989 r. przywrócono ją do użytkowania.

Młyn Maria

Młyn Maria położony na Odrze Północnej, na Wyspie Piaskowej, pracuje w oparciu o energię elektryczną (pozbawiony koła wodnego). Obecnie częściowo użytkowany na cele mieszkaniowe.

Mosty Wrocławia

1. Most Piaskowy, łączący południowe nadbrzeże z Wyspą Piaskową, wzniesiony został w 1861 r. wg proj. E. Ubersa; posiada konstrukcję z nitowanych kratownic.

2. Most Młyński, pierwotnie zwany Przedtumskim, łączący ul. Św. Jadwigi z pl. Bema; wzniesiony został ze stali w 1885 r.

3. Most Tumski wzmiankowany w XI w., łączy Ostrów Tumski z Wyspą Piaskową. Nowy, żelazny most powstał w latach 1888 – 1889, posiada górny pas z motywami ćwierćkół; w 1893 r. na moście zostały ustawione rzeźby figuralne Św. Jadwigi i Św. Jana Chrzciciela autorstwa Gustava Grunenbergera.

4. Most Uniwersytecki, łączący Stare Miasto z północną częścią miasta, powstał prawdopodobnie w 2 poł. XIII w. Nowy, żelazny most zbudowano w latach 1867 – 1869 wg proj. A. Kaumanna, następnie w latach 1933 – 1934 został on zmodernizowany i poszerzony.

5. Mosty Pomorskie - Południowy, łączący lewy brzeg rzeki z Kępą Mieszczańską, pierwotnie zwany Kępowym, zbudowany został w latach 1904 – 1905. Przy wjeździe na most od strony Starego Miasta ustawiono pawilony nawiązujące do średniowiecznych strażnic. Północny odcinek mostu Pomorskiego powstał w latach 1928 – 1930 wg proj. G. Trauera. W latach 1924 – 1925 w pobliżu mostów Pomorskich wzniesiono nowoczesne elektrownie wodne.

6. Most Św. Macieja żelazny o konstrukcji kratowej pasów parabolicznych zbudowano w latach 1905 – 1907, posiadał granitowe przyczółki (zachowane obecnie) oraz latarnie gazowe; most został przebudowany w 1967 r.
7. Most Grunwaldzki - pierwotnie Cesarski, następnie Wolności - powstał w latach 1908 – 1910 wg proj. M. Magera, R. Weyraucha i M. Mayera, w formie stalowej konstrukcji wiszącej na dwóch pylonach; odbudowany po wojnie, oddany do użytku w 1947 r.
8. Most Pokoju, pierwotnie zwany mostem Lessinga, wzniesiono w 1875 r. wg proj. Kaumanna i Schedlera jako czteroprzęsłowy, wsparty na kamiennych filarach. Zniszczony w 1945 r., rozebrany w latach 50., zbudowany na nowo w 1958 r. wg proj. J. Kmity.
9. Most Oławski, łączący pl. Wróblewskiego z ulicą Na Grobli, powstał w 1883 r. jako trójprzęsłowa konstrukcja łukowa. Most posiada płaskorzeźbione alegoryczne dekoracje oraz neobarokowe balustrady tralkowe.
10. Most Zwierzyniecki powstał w latach 1895 – 1897 wg proj. K. Klimma, jako konstrukcja jednoprzęsłowa o łukowych dźwigarach.
11. Most Szczytnicki, pierwotnie nazywany Książęcym, pochodzi z lat 1889 – 1890. Wzniesiony z cegły, konstrukcji trójprzęsłowej wspartej na dwóch filarach; w latach 1933 – 1934 zmodernizowany i poszerzony. Posiada balustrady z ozdobnymi, ażurowymi dekoracjami.
12. Mosty Jagiellońskie – Południowy i Północny – powstały w 1916 r. jako przeprawy przez kanały - żeglugowy i powodziowy. Most Południowy, stalowy, wzniesiony został jako konstrukcja łukowo – kratowa, natomiast Północny jako konstrukcja ramowo – belkowa.
13. Most Warszawski, pierwotnie zwany mostem Hindenburga, zbudowany został w latach 1914 – 1916 jako sześcioprzęsłowy, żelazobetonowy z tarasami widokowymi na przyczółkach najdłuższego przęsła.
14. Most Trzebnicki, pochodzący z lat 1914 – 1916, składa się z części południowej o konstrukcji z dźwigarów kratowych, nitowanych, z żeliwnymi balustradami oraz części północnej – czteroprzęsłowej, wykonanej ze stali.
15. Most Osobowicki – Południowy i Północny, pierwotnie znany jako Groszowy, powstał w latach 1895 – 1897 wg proj. K. Klimma i R. Plüddemanna. Południowy - jednoprzęsłowy jest konstrukcją stalową, Północny - ośmioprzęsłowy, ceglany wsparty na kamiennych filarach, pierwotnie posiadał baszty widokowe oraz latarnie.

Zespoły zabytkowych obiektów hydrotechnicznych położone w subregionie legnickim, dotąd nie zinwentaryzowane, wymagają szczegółowego przebadania i udokumentowania.